Refleksiv o'qitish metodlari: mazmun va qo'llash imkoniyatlari

Sh.Sh.Sharopov

BuxDPI,ingliz tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Refleksiv yondashuvda metodlar talabaning matn bilan faol munosabatga kirishishi va o'z o'qish jarayonini boshqarishiga xizmat qiladi. Bunday metodlar qatoriga think-aloud, reciprocal teaching, INSERT, KWL, refleksiv kundalik, savol-javobning Sokratik usuli, muammoli o'qish, jigsaw, dalil xaritasi, konseptual xarita, ikki tomonlama kundalik, o'z-o'zini baholash va peer-feedback kiradi. EEF ma'lumotlariga ko'ra, o'qib tushunish strategiyalari o'rtacha +7 oylik qo'shimcha rivojlanish bilan bog'liq bo'lib, bu strategiyalarni aniq model qilish va amaliy qo'llash o'qish natijalarini sezilarli yaxshilashi mumkin1.

Think-aloud metodi o'qituvchining yoki talabaning matnni o'qish jarayonida o'z fikrlashini ovoz chiqarib izohlashiga asoslanadi. Masalan, o'qituvchi 'bu sarlavha menga matn muammoli xarakterda ekanini ko'rsatmoqda', 'bu jumlada muallif sababni emas, natijani berayotgan ko'rinadi', 'bu atamani oldingi paragraf bilan bog'lashim kerak' kabi izohlar orqali ekspert o'quvchining ichki strategiyalarini ko'rsatadi. EEF metakognitsiya bo'yicha tavsiyalarida o'qituvchining fikrlashini model qilishi o'quvchilarda rejalashtirish, monitoring va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi qayd etiladi2.

Reciprocal teaching metodi savol berish, aniqlashtirish, bashorat qilish va umumlashtirish bosqichlari orqali o'qib tushunishni nazorat qiladi. Palincsar va Brown bu metodni o'qish jarayonida tushunishni kuchaytiruvchi va monitoring qiluvchi faoliyatlar tizimi sifatida ishlab chiqqan3. O'qish amaliyoti fanida bu metod, ayniqsa,

1Education Endowment Foundation. Reading comprehension strategies.
2Education Endowment Foundation. Metacognition and self-regulation.
3Palincsar, A. S., & Brown, A. L. (1984). Reciprocal teaching of comprehension-fostering and comprehension-monitoring activities. Cognition and Instruction, 1(2), 117-175..

murakkab ilmiy-ommabop yoki akademik matnlar bilan ishlashda samarali, chunki talaba har bir bosqichda o'z tushunishini tekshiradi: savol beradi, noaniq joyni belgilaydi, keyingi mazmunni taxmin qiladi va oxirida asosiy fikrni qisqa ifodalaydi.

INSERT metodi matnni belgilar yordamida o'qishga asoslanadi: 'V' - bilaman, '+' - yangi ma'lumot, '-' - oldingi bilimimga zid, '?' - tushunmadim yoki savolim bor. Bu metod refleksiyani o'qish jarayonining o'ziga joylashtiradi. Talaba matnni tugatgandan keyin emas, aynan o'qiyotgan paytda o'z bilimi va matn mazmuni o'rtasidagi munosabatni belgilaydi. Natijada o'qish jarayoni passiv qabuldan faol monitoringga o'tadi. Dars yakunida belgilar tahlil qilinib, talabalar qaysi savollar ochiq qolganini, qaysi ma'lumotlar oldingi bilimni o'zgartirganini aniqlaydi.

KWL metodi 'bilaman - bilmoqchiman - bildim' ketma-ketligiga tayanadi. O'qishdan oldin talaba mavzu bo'yicha mavjud bilimini faollashtiradi, so'ng bilmoqchi bo'lgan savollarini yozadi, o'qishdan keyin esa o'rganganlarini va o'zgargan tasavvurlarini qayd etadi. Bu metod o'qish oldi, o'qish jarayoni va o'qishdan keyingi refleksiyani birlashtiradi. EEF o'qib tushunish strategiyalarida oldingi bilimni faollashtirish, savol berish, aniqlashtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi faoliyatlar muhim strategiyalar sifatida ko'rsatilgan4.

1-jadval. Refleksiv metodlarning qo'llanish bosqichlari

Metod	Qo'llanish bosqichi	Refleksiv mexanizm	Baholash dalili
Think-aloud	O'qish jarayonida	Fikrlashni model qilish va o'z tushunishini kuzatish	Talabaning izohli o'qish protokoli
Reciprocal teaching	O'qish jarayoni va muhokama	Savol, aniqlashtirish, bashorat, umumlashtirish sikli	Guruh savollari va yakuniy xulosa

4Education Endowment Foundation. Reading comprehension strategies.

Metod	Qo'llanish bosqichi	Refleksiv mexanizm	Baholash dalili
INSERT	O'qish jarayonida	Bilim bilan matn o'rtasidagi munosabatni belgilash	Belgi qo'yilgan matn va izohlar
KWL	O'qishdan oldin va keyin	Oldingi bilim, qiziqish va yangi bilimni taqqoslash	KWL jadvali
Refleksiv kundalik	Darsdan keyin	O'z xatosi, savoli va strategiyasini tahlil qilish	Kundalik yozuvi
Sokratik savol-javob	Muhokama	Dalil so'rash, taxminni tekshirish, qarshi pozitsiyani ko'rish	Asoslangan javob va munozara protokoli
Jigsaw	Guruh ishlari	Har bir talabani matn bo'lagi bo'yicha mas'ul qilish	Ekspert guruhi xulosasi

Refleksiv yondashuvda vosita deganda faqat texnik jihoz yoki ko'rgazmali material emas, balki talabaning fikrlashini boshqaruvchi, o'qish strategiyasini faollashtiruvchi va o'z natijasini baholashga yordam beruvchi didaktik resurs tushuniladi. Bunday vositalarga refleksiv savollar varaqasi, o'z-o'zini baholash chek-listi, o'qish strategiyalari kartasi, grafik organayzerlar, konseptual xarita, dalil xaritasi, rubrika, elektron portfolio, onlayn forum, audio/video izoh, matn annotatsiyasi dasturlari va learning management systemdagi topshiriqlar kiradi. Vosita faqat foydalanilgani uchun emas, balki refleksiv faoliyatni qanday tashkil qilgani bilan baholanadi.

Grafik organayzerlar o'qish amaliyotida matn tuzilishini ko'rinadigan shaklga keltiradi. Masalan, sabab-oqibat jadvali, muammo-yechim sxemasi, argument-dalil

xaritasi yoki Venn diagrammasi talabaning matn mazmunini tartibga solishiga yordam beradi. Bunday vositalar, ayniqsa, ilmiy va publitsistik matnlarni tahlil qilishda samarali, chunki ular matndagi fikrlar o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rsatadi. O'quvchi matnning yuzaki mazmunidan chuqur strukturaviy tahlilga o'tadi, keyin esa 'men asosiy dalilni to'g'ri ajratdimmi?', 'qarshi dalilni ko'rdimmi?' kabi refleksiv savollar yordamida o'z ishini tekshiradi.

Rubrika va chek-listlar refleksiv yondashuvning baholash vositalari sifatida muhim ahamiyatga ega. Agar o'qish topshirig'i faqat ball bilan baholansa, talaba natijani ko'radi, lekin o'z faoliyatini qanday yaxshilashni bilmasligi mumkin. Rubrika esa mezonlarni ochiq ko'rsatadi: asosiy fikrni aniqlash, dalil keltirish, xulosa chiqarish, o'z fikrini asoslash, strategiyani izohlash va xatoni tuzatish. Feedback bo'yicha tadqiqotlarda samarali qayta aloqa o'quvchining maqsadga nisbatan qayerda turgani va keyin nima qilishi kerakligini ko'rsatishi zarurligi ta'kidlanadi5. EEF feedbackni o'quv maqsadlariga nisbatan bajarish haqidagi ma'lumot deb izohlaydi va uning o'rtacha +6 oylik ta'sirini qayd etadi6.

Raqamli vositalar refleksiv o'qishning imkoniyatlarini kengaytiradi, biroq ular maqsadga muvofiq tanlanmasa, yuzaki faollikni ko'paytirib, chuqur tushunishni kuchaytirmasligi mumkin. UNESCO 2023 Global Education Monitoring Report ta'lim texnologiyalarini relevance, equity, scalability va sustainability mezonlari orqali baholashni tavsiya qiladi7. Shuning uchun o'qish amaliyoti fanida elektron platformalar, onlayn testlar, forumlar, audio izohlar va annotatsiya vositalari matnni chuqur tahlil qilish, savol berish, feedback olish va o'z rivojlanishini kuzatish bilan bevosita bog'langan bo'lishi lozim. Texnologiya o'qituvchini almashtirmaydi; u refleksiv faoliyatni dalillash, arxivlash va shaxsiylashtirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

5Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81-112.
6Education Endowment Foundation. Feedback.
7UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Education Endowment Foundation. Reading comprehension strategies.
2. Education Endowment Foundation. Metacognition and self-regulation.
3. Palincsar, A. S., & Brown, A. L. (1984). Reciprocal teaching of comprehension-fostering and comprehension-monitoring activities. Cognition and Instruction, 1(2), 117-175..
4. Education Endowment Foundation. Reading comprehension strategies.
5. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81-112.
6. Education Endowment Foundation. Feedback.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023